

HUMOR ALS LITERAIR MIDDEL IN *DE BOEKEN DER KLEINE ZIELEN*

‘De kerel is zo dom als mijn schoen... Nette sokjes, heb ik, vindt je niet?’

Met humor beschrijft Couperus in *De boeken der kleine zielen* een bepaald Haagsch milieu, en dan vooral de ‘kleinzielige’ kanten ervan. Ook gebruikt de schrijver humor om personages te typeren, waardoor de sympathieke van de onsympathieke worden onderscheiden. Couperus’ humor in *De kleine zielen* is bovendien een vorm van zelfspot, via Paul van Lowe, het personage dat zoveel op de schrijver lijkt.

Door Ina Schermer-Vermeer

Op verschillende plaatsen in zijn werk doet Couperus uitspraken over (gebrek aan) humor, maar minstens zo interessant is de manier waarop hij humor in zijn werk gebruikt en het effect dat hij daarmee bereikt. Dat is goed te illustreren met *De boeken der kleine zielen*, in het bijzonder met het eerste deel: *De kleine zielen*. Daarin ontmaskert Couperus met humor de schone schijn van het beschreven Haagse kringetje, waarvan hij vooral de ‘kleinzielige’ kanten laat zien. Meer specifiek wordt humor ingezet om personages te typeren, waardoor ook de sympathieke van de onsympathieke worden onderscheiden. De sympathiekste en leukste personages kunnen om situaties of zichzelf lachen, drijven de spot met het wereldje waarvan ze deel uitmaken en kunnen de normen van het eigen milieu

Kaartspelend
gezelschap (Whist
Party Surinam), 1813.
Foto: Rijksmuseum
NG-2009-1, publiek
domein.

relativeren. Onsympathieke personages doen dat niet. Dat betekent niet dat de sympathieke personages alleen maar goede eigenschappen hebben: Couperus heeft ze herkenbaar menselijk gemaakt, met positieve eigenschappen zoals vriendelijkheid en tact, en minder positieve, zoals ijdelheid of drift. Indirect heeft Couperus' humor in *De kleine zielen* ook nog het effect van zelfspot, en wel via het personage Paul van Lowe, dat onmiskenbaar iets van Couperus zelf wegheeft.

Het begrip 'humor' kan vele vormen aannemen. In *De kleine zielen* is het meestal een vorm van ironie die kritiek inhoudt: Couperus laat personages dan lachwekkende uitspraken doen, die op een ironische manier becommentarieerd worden.

Het belangrijkste middel dat Couperus voor dit alles gebruikt, is de dialoog. De dialogen in *De boeken der kleine zielen* verdienen speciale aandacht: ze zijn levensecht, geestig en zeer effectief.

Milieu en personages

Meteen al het begin van *De kleine zielen* doet de lezer grinniken. Er wordt beschreven hoe Dorine van Lowe bij haar broer Karel arriveert, na de hele regenachtige zondagmiddag in Den Haag haar andere broers en zusters bezocht te hebben met het verzoek die avond naar de wekelijkse familiebijeenkomst bij hun moeder te komen, om daar hun uit het buitenland teruggekeerde zuster Constance te begroeten. Dat vereiste de nodige overredingskracht, want Constance heeft vijftien jaar eerder een 'misstap' begaan, waardoor niet iedereen op haar komst zit te wachten. Dorine is buiten adem, verfomfaaid, nat en bemodderd, en omdat het vlak voor etenstijd is, holt zij met paraplu en al de trap op, ondertussen haar neus snuitend, waarbij een aantal trambiljetjes om haar heen fladderen. De nette, bezadigde Karel zit in zijn studeerkamer bij het vuur; Dorine blijft bij de schrijftafel staan en begint zegevierend over haar geslaagde missie te vertellen. Karel veinst belangstelling, maar dat zijn werkelijke aandacht elders ligt, blijkt uit de eerste zin die hij spreekt:

Dorine, wil je als-je-blijf je parapluie buiten zetten... Hij is zoo nat.¹

Dorine doet dat en laat ook haar rok los, zodat de bemodderde rand zichtbaar wordt, waar haar broer gebiologeerd naar blijft kijken. Ook raakt hij bezorgd doordat Dorine tijdens haar verslag met zijn vouwmes en presse-papier speelt en die bezorgdheid groeit tot hij zich niet meer kan inhouden en haar woordenstroom onderbreekt met de woorden:

Dorine, toe, zoû je de presse-papier met rust willen laten: die papieren raken anders gedeceideerd in de war...²

Dorine vertelt door en opent ondertussen Karels postzegeldoosje, '[...] maar sloot het weer dadelijk, verschrikt toen zij de postzegels netjes naar de waarde in de loketjes zag geschikt [...]'.³ De gong voor het eten klinkt en Karel zegt:

Je blijft zeker niet eten, Dorine; ik geloof niet, dat Cateau [zijn vrouw] veel heeft: we eten altijd héel eenvoudig...

Waarop Dorine antwoordt:

Ach, ik eet niet veel; als ik blijven mag, heel gaarne.⁴

Dat is niet de bedoeling, want Karel en Cateau eten juist altijd heel goed, maar voor de familie willen zij dat niet laten weten. Daarom zijn gasten niet welkom en ook Cateau zegt in de gang tegen Dorine:

Zóo Dorine... je blijft toch... niet éten?!

In deze scène ontstaat het humoristische effect niet doordat de uitspraken op zichzelf geestig zijn, maar door de dialoog die ze samen vormen, ondersteund door inbedding in de situatie.

Dat is ook zo in de volgende scène, waarin de individuele opmerkingen getuigen van jaloezie en roddelzucht, maar die samen komisch werken, culminerend in een ironische opmerking van Van der Welcke. Jaloezie is een typerende eigenschap van Adolfine van Lowe, de zuster die een minderwaardigheidscomplex probeert te maskeren door zichzelf de lucht in te steken en anderen continu te bekritisieren. Zij is vooral jaloers op haar zusters Bertha en Constance; haar dochter Floortje en Bertha's dochter Emilie trouwen ongeveer tegelijkertijd en dat geeft haar alle gelegenheid tot kritiek. Dat blijkt bijvoorbeeld als oom Ruyvenaer haar op een partij ter gelegenheid van Emilie's aanstaande huwelijk complimenteert met het toilet van haar dochter:

Wat ziet Floortje er aardig uit, vanavond, Adolfine. Dat wit staat haar goed.⁶

kan Adolfine dat compliment niet zonder kritiek op 'de andere partij' accepteren:

Ja, niet waar... Emilie maakt het zo bleek.⁷

En dan lezen we een bladzij verder de observatie van Cateau, die het meestal met Adolfine eens is, en teemt:

Wat ziet het bruidje ROOD ... hè, Saet... zemà? Dat wit... maakt Emilietje wèl rood...⁸

Mocht de lezer de contradictie ontgaan, dan kan hij zijn hart nog ophalen aan de rest van de conversatie. Saetzema, de man van Adolfine, zegt,

meer geel⁹

en Cateau zeurt:

Jouw Floortje, hè... Saet... zema... die ziet er... snoezig... uit. In het wit. [...] Maar Bertha... wat ziet *die* bléek...¹⁰

En dan legt Couperus de ironie in de mond van een van zijn personages:

Meer groen

‘zei Van der Welcke [de man van Constance], heel ernstig.’¹¹ En Cateau herhaalt bedachtzaam:

Groen? [...] Vindt jij... Bertha hèusch GROEN... Van der Welcke? Ja... ze is zeker... moè.

Morgen, dacht Van der Welcke, weet heel Den Haag, dat ik Bertha groen heb gevonden...¹²

Van der Welcke wordt hier als geestig gepresenteerd, in tegenstelling tot Cateau, die de ironie niet aanvoelt. Interessant zijn de twee woorden die Saetzema uit: 'meer geel'. In tegenstelling tot het 'meer groen' van Van der Welcke zijn ze niet geestig bedoeld. Saetzema is geen sympathiek iemand: hij is onbetekenend en voldoet niet aan het verlangen van zijn vrouw hoger te stijgen op de sociale ladder. Wel conformeert hij zich aan haar opvattingen en het lijkt niet te ver gezocht aan te nemen dat Couperus dat in 'meer geel' laat blijken. Ook hier conformeert Saetzema zich min of meer aan zijn vrouw, in de eerste plaats door überhaupt commentaar op het uiterlijk van Emilie te leveren en in de tweede plaats door haar 'geel' te noemen, een kleur die meer in de buurt van 'bleek' ligt dan rood.

Stereofoto van vijf roddelende vrouwen rond een tafel (Brewing the Scandal), 1852-1863. Foto: Rijksmuseum, RP-F-F10695, publiek domein.

Den Haag als roddelcircuit

Met zijn uitspraak dat heel Den Haag zal weten dat hij Bertha groen heeft gevonden, refereert Van der Welcke aan het feit dat er in Den Haag, zeker in de kennissenkring van de Van Lowe's, heel wat wordt af geroddeld. Hoe het toegaat in zo'n roddelcircuit blijkt uit de volgende conversaties. Adolfine, op bezoek bij Cateau en Karel, zegt over Constance:

[...] let op mijn woorden: je zal zien: ze heeft pretenties ook. Zoo [...] van de groote wereld, zich pousseeren... misschien wel aan het Hof.¹³

Wanneer Cateau daarna met Karel op visite is bij de oude mevrouw Van Friesesteijn, vraagt deze over Constance: 'En gaat ze weêr aan het Hof... denk je?' Cateau antwoordt daarop:

Nu... Adòlfine zei,... dat ze weêr aan het Hof... zoû gaân.¹⁴

Dat wordt bij de daaropvolgende visite aan het echtpaar IJkstra:

En ze zeggen OVERAL, ze gaat aan... het Hòf. [...] Adòlfine zei het... en mevrouw Van Friesesteijn.¹⁵

In combinatie werken de citaten op de lachspieren, omdat ze in concreto laten zien hoe een ongefundeerd vermoeden via schijnbaar onschuldige veranderingetjes in 'fake news' verandert. En dat verspreidt zich door heel Den Haag:

Zij wil aan het Hof. – Neen, HIJ wil aan het Hof. – Ja, ze willen beiden aan het Hof. – Zij wil aan het Hof. Zij wil aan het Hof. – Zij wil aan het Hof.¹⁶

De humor van Van der Welcke

Dat Van der Welcke gevoel voor humor heeft, uit zich niet alleen in de vorm van ironie. Couperus beschrijft hoe hij en zijn zoon Addy, met wie hij bij zijn ouders in Zeist logeert, na een inspannende fietstocht onder de bomen van een dennenbos neerzigen, Van der Welcke met het hoofd op Addy's knieën. Addy pakt zijn vader onder de armen om hem een eindje omhoog te hijsen, zodat hij wat makkelijker ligt. Het vergt enig gesjor:

‘–Neen, niet zoo, vond Addy weêr; zoo lig je me te zwaar op mijn maag, hoor. – Zoo dan?’

Ja... als je nu zoo rustig blijft, kan je zoo blijven liggen... ouwe jongen...¹⁷

Als Van de Welcke dan zo ligt, proest hij het ineens uit van het lachen, hossend op Addy's buik, wat uiteraard om uitleg vraagt:

Ik dacht... aan het gezicht... dat je grootpapa zoû getrokken hebben... als ik hem... in der tijd ook zoo aan zijn armen had opgesjord, en hem had gezegd: als je nu rustig blijft... als je nu rustig blijft...¹⁸

Addy, die in *De kleine zielen* nog een jongen is, doet mogelijk mede om die reden zelf geen geestige uitspraken, maar Couperus zegt wel expliciet dat hij 'gevoelig voor humor' is. Hij begrijpt zijn vader dan ook meteen en vader en zoon rollen proestend over elkaar heen.

Van der Welcke behoort tot de sympathieke personages, al was het alleen maar vanwege de relatie met zijn zoon, die veel weg heeft van een relatie met een vriend of een broer. Hoewel hij ook minder positieve eigenschappen heeft, zoals gebrek aan daadkracht en een neiging tot drift, tekent de omgang met Addy hem als warmhartig en ontwapenend jongensachtig. Het onconventionele karakter ervan typeert hem bovendien als iemand die zich niets aantrekt van de in zijn milieu gebruikelijke omgangsvormen op dit gebied.

Van der Welcke's humor speelt ook een rol in *Het late leven*, het tweede deel van *De boeken der kleine zielen*. Dat deel begint met een lachbui van Van der Welcke, veroorzaakt door een droom. Hij heeft gedroomd van een badplaats waar alle mensen

... liepen... half naakt... de beenen naakt... en de bovenlijven heel elegant... De heeren in bonte hemden, lichte jasjes, mooie dassen, stroohoeden, handschoenen en stok in de hand... en verder... verder spiernaakt... De dames in mooie blouses... prachtige hoeden, parasols... en verder spiernaakt...! [...] En de visschers... de visschers, Addy, liepen ook zoo...!! En de muzikanten... in den kiosk... waren ook half naakt en... de pandjes van hun zwarte rokken hingen... over... hun bloote billen!¹⁹

Schuddend van het lachen vertelt hij de droom aan Addy, en als die het beeld voor zich ziet en hoe zijn vader bijna stikt en huilt van het lachen, maakt zich ook van hem een 'dollach' meester.

De nieuwe kleren van de keizer

Het is de vraag wat Couperus met deze passage wil bereiken. Enerzijds wordt Henri van der Welcke erdoor getypeerd als iemand die het niet zo nauw neemt met de zeden, wat overeenkomt met zijn rol als echtbreker en ook in overeenstemming is met de reactie van Addy wanneer zijn vader zegt dat hij de badplaats-scène wil

tekenen: ‘Neen, vader, niet doen, hoor! Niet doen...Dat wordt een gemeen [i. e. onfatsoenlijk] plaatje!’²⁰ Maar de scène zal vooral symbolisch bedoeld zijn en lijkt een variant op Andersens *De nieuwe kleren van de keizer*. Als zodanig verwijst de droom naar het hypocriete gedrag van de mensen onder wie Van der Welcke en Constance te lijden hebben: in het bijzonder de kennissenkring van de familie Van Lowe en de coterie waartoe Bertha en haar man, de minister van Koloniën, behoren. Uiterlijk keurige, chique mensen, maar die zonder hun uiterlijk vertoon ‘weinig om het lijf hebben’ en zelf niet doorhebben hoe ridicuul ze daardoor zijn. Ze verschillen niet van hun medemensen, ook niet van die uit de ‘lagere’ kringen, zoals de vissers uit de badplaats. Het tweede deel van *De boeken der kleine zielen* begint vast niet voor niets met deze – symbolische – droom: die sluit aan bij de laatste paragraaf van deel I. Daarin wil Van der Welcke – niet symbolisch – zijn zwager Van Naghel te lijf, omdat die Constance beledigd heeft door te laten blijken dat zij niet welkom was op de ‘jour’ van zijn vrouw Bertha. De paragraaf eindigt dramatisch met het flauwvallen van Constance op de familie-zondagavond bij haar moeder, veroorzaakt doordat de oude tante Tien voor iedereen hoorbaar tegen haar hardhorende zuster Rien schreeuwt dat Constance ‘een gemeene vrouw’ is: ‘Ze is... Ze is een slèt, Rien! schreeuwde, schrill, tante Tien. Een gemeene slèt... een slet...’²¹ Van der Welcke heeft dit, doodsblijk, aangehoord en het is geen wonder dat zijn gevoelens voor degenen die zoiets vinden, hun weerslag vinden in de droom.

De humor van Paul

Paul van Lowe, het personage dat in een opvallend aantal opzichten op Couperus lijkt, is (uiteraard) ook met humor begiftigd. Met hem heeft Constance het meeste contact en hij adoreert haar. Hij pleegt zich in lange, ‘filosofische’ betogen te verliezen over van alles wat lelijk en verkeerd is aan de mensheid:

Het is alles vies, gemeen, onoprecht, egoïst, leelijk en menselijk ellendig. [...] Het geheele leven van hoog tot laag, van menigte tot individu, van massa tot mensch, is vies, leelijk, onoprecht...²²

Zo gaat hij maar door, tot hij de tirades zonder overgang onderbreekt met vragen (aan Constance) als:

Hoe vindt je mijn nieuwe overjas, met die fluweelen revers aan de mouwen?²³

Of, op de hiervoor genoemde partij voor Emilie:

Kijk eens door de zaal heen, allemaal leelijke mensen [...] Ja, eigenlijk zijn alle mensen leelijk... [etc., etc.]²⁴

Charles Emile Jacque,
Karikatuur van een
verzekeringsagent uit
de serie 'Ijdelheid
der ijdelheden', 1843.
Foto: Rijksmuseum
RP-P-1905-2606,
publiek domein.

En prompt daarop:

mijn vest is netjes: kijk er maar naar... Nette knoopjes, hè: het zijn saffiertjes, ongeslepen, en cabochon.²⁵

Of, middenin een betoog over het raadsel waarom mensen trouwen:

De kerel is zo dom als mijn schoen... Nette sokjes, heb ik, vindt je niet?²⁶

De combinatie van sombere observaties over de mensheid en ijdele aandacht voor het eigen uiterlijk werkt lachwekkend en door Pauls gelijkenis met Couperus ontstaat ook het effect dat de auteur met zichzelf spot.

Het gedrag van Adolfine later in de roman zou men kunnen zien als een soort echo van dat van Paul. Op een soirée in de Witte Brug, gegeven ter gelegenheid van het aanstaande huwelijk van Floortje, vraagt zij aan Adeline:

Hoe vindt je mijn nieuwe japon, Adeline... kijk eens, hoe die zit.
Zij streelde zich over de borst.²⁷

Niet alleen over haar japon, ook over HAAR diner en HAAR partij vraagt zij, 'glanzende van zelfverheerlijking' hoe men die vindt, wat Paul niet kan laten passeren zonder ironisch commentaar:

Adolfine, zei Paul; dat fluweel van den kraag van Saetzema's rok...
Ja?
Dat is móoi fluweel.[...] En dat satijn van het toilet van Floortje...
Ja?
Dat is móoi satijn.
Ach, wat weet jij van satijn!
Iedereen zegt het.
Waarlijk...
Ja, ik heb het overal in de zaal gehoord...
Neen?
Ja... als ik zoo langs de menschen ging... hoorde ik overal... als een gerucht...
varen...: zie je wel dat satijn van Floortjes toilet... zie je wel dat satijn van Floortjes toilet...²⁸

'Adolfine zag vaag, niet wetende wat zij moest denken.' Adeline, de vrouw van Gerrit, een aardiger personage, weet dat wel: 'Paul, zei Adeline, zacht en verwijtend; ik was nu toch heusch zoo bang, dat Adolfine het zou merken...'²⁹

Het echo-effect is betrekkelijk, want er is verschil tussen het ijdele gedrag van Paul en dat van Adolfine. Niet alleen omdat Adolfine op van alles en nog wat pocht en opdringerig is, maar ook omdat Pauls ijdelheid meer gerechtvaardigd lijkt. Zijn kleding is inderdaad smaakvol (al blijft dat impliciet) en die van Adolfine niet, waardoor haar gepoch lachwekkender is.

Paul is ook degene die tegenover mensen van wie hij van houdt, zoals Constance, zijn ironie in een mildere vorm giet. Als Constance hem zijn kritiek op Adolfine en haar gasten verwijt, reageert hij aldus:

Lieve zachte! zei Paul geaffecteerd en nam Constance's hand. Fiere edele!
Strijdster! Je bent voor me een openbaring!³⁰

Diezelfde toon bezigen Van der Welcke en Addy tegenover elkaar, als Addy weer eens probeert de verhouding tussen zijn vader en moeder glad te strijken en zijn vader weet te overtuigen thuis te komen eten als zijn moeder terugkomt na een verblijf in Nice:

Geliefde zoon! zei Van de Welcke, komisch uitbreidende zijn armen. Je vader zal aan je tactvolle wenschen gehoor geven.

Teedere vader, ik dank je.³¹

Gerrit en oom Ruyvenaer

Niet alle sympathieke personages krijgen geestige, al dan niet ironische uitspraken in de mond gelegd, dat moet ook stroken met hun karakter. Gerrit van Lowe is bijvoorbeeld zeker sympathiek, maar heel anders dan zijn broer Paul. Couperus beschrijft hem als een 'luidruchtig vroolijke kerel'³², die kan bulderen van het lachen en gekheid met zijn kinderen maakt, maar hij wordt niet als een geestig iemand neergezet, hoogstens merkt hij 'schertsend' iets op. In wezen is hij zwaar-moedig, wat wordt uitgewerkt in *Zielenschemering*, het derde deel van *De boeken der kleine zielen*.

Oom Ruyvenaer lijkt in eerste instantie een tegenvoorbeeld van de stelling dat alleen sympathieke personages relativerend tegenover hun milieu staan en geestig uit de hoek kunnen komen. Couperus omschrijft hem als onbehouwen, tactloos en 'vermoeiend van jovialiteit en aardigheden, schijnbaar goedig, vol valsche hulpvaardigheid'³³, dus niet bepaald als sympathiek. Toch uit hij wel kritiek op zijn omgeving en maakt hij soms een geestige opmerking. Zo zegt hij na een aanmerking op zijn tactloos gedrag:

In onze familie is er altijd iets waarover je niet spreken mag...³⁴

En men kan hem geestig vinden wanneer hij naar aanleiding van Adolfines opschepperig gedrag over haar diner en soirée in de Witte Brug opmerkt:

Je zoû zeggen, dat Adolfine zelf de Witte Brug heeft gebouwd...³⁵

Maar de opmerking over zijn familie getuigt niet zozeer van een kritische geest, als wel van zelfbeklag en zijn sneer naar Adolfine is eerder sarcastisch dan ironisch. En sarcasme is minder typerend voor een relativerende houding dan ironie in de wereld van Couperus. Oom Ruyvenaer is een 'moppentapper'; hij kan bot uit de hoek komen, maar bedoelt het niet slecht. Illustratief is zijn gedrag tijdens een spelletje whist waaraan ook Constance meedoet:

[...] oom Ruyvenaer, druk, tapte moppen... Daar valt de vrouw! zei hij, dik. Dat is één gevallen vrouwtje meer! juichte hij luidruchtig. En uitspelende zijn aas, streek hij met een breeden zwaai van zijn hand de zet op. Constance was bleek en Bertha knipte de oogen heelemaal dicht. Maar Bertha was te veel gewend aan ooms vulgaire onhandigheden, om er zeer getroffen door te worden, en zij kwam, correct, uit in de invite van haar partner. Constance hield zich strak, speelde na. Zij had in eene van hare zenuwbuiën kunnen uitsnikken, maar zij bedwong zich, wetende, dat oom onhandig, druk, vulgair was, maar toch niet met opzet had willen kwetsen.³⁶

De niet zo chique oom Ruyvenaer is min of meer een buitenstaander. Hij heeft een Indische vrouw en kinderen, is een halfbroer van de oude mevrouw Van Lowe en de Van Lowe's lachen altijd een beetje om de Ruyvenaers: '[...] namen hun partje en brave omtrent dat Indische, dat hen een beetje choqueeerde, hen een beetje verlegen maakte voor hunne geheel Hollandsche kennissen en aanverwanten; alleen de oude mevrouw, zeer familie-zwak, beweerde, dat zij er bij hoorden, al was oom Ruyvenaer maar haar halve broër, en al was tante erg Indisch [...].'³⁷

Vrouwen en humor

Er zijn in *De kleine zielen* weliswaar diverse vrouwelijke personages die als sympathiek of niet-onsympathiek worden gepresenteerd: Constance, de oude mevrouw Van Lowe, Adeline, Bertha, Emilie, om er een paar te noemen, maar afgezien van Constance krijgen zij geen humoristische uitspraken in de mond gelegd. Dat betekent niet dat ze geen gevoel voor humor hebben: uit de eerder geciteerde opmerking tegen Paul blijkt bijvoorbeeld dat Adeline dat wel heeft, maar dat is een passief begrijpen, geen actief geestig gedrag. Alleen Constance is min of meer een uitzondering: zij schertst af en toe met haar broers en hoewel ze hun kritische ironie expliciet afkeurt,³⁸ komt ze een enkele keer zelf ook ironisch en zelfs venijnig sarcastisch uit de hoek. In de volgende scène is Adolfine bij Constance op bezoek, terwijl die bezig is stukken kant op te vouwen:

Is dat echte Brusselsche? vroeg Adolfine, als argeloos.

Ja...

Waar haal je toch zooveel geld vandaan, Constance, om aan die dingen te verdoen?

Van mijn amants, zei Constance.

Wat?? vroeg Adolfine verschrikt.

Constance lachte zenuwachtig.

Van al mijn amants, zeg ik je.

Ach kom, zeg toch niet zulke dingen, zelfs niet uit aardigheid. Ik dacht, dat die kant imitatie was.

Ja maar, je hebt niets geen verstand van kant, heb je wel? antwoordde Constance doodkalm. En van brillanten ook niet? En heelemaal, om je te kleeden... daar heb je geen verstand van, wel? Ik vind soms, dat je er wat burgerlijk uitziet, Adolfine. Misschien is dat Hollandsch degelijk, maar IK vind het burgerlijk... En aan den anderen kant moest je niet zulke prutsige, schijnbaar elegante dingen koopen... En om je huis te arrangeeren, daar heb je ook niet veel idee van, wel?... Als je eenigszins mijn smaak begreep, zou ik je wel willen helpen om je salon te veranderen.³⁹

In een eerdere passage heeft Adolfine Constance verweten dat ze is teruggekomen, want sinds haar terugkeer wordt er kwaad over de familie gesproken: Constance zou geen dochter van haar vader zijn. Woedend roept Adolfine:

Van mij hebben ze nooit gezegd, dat ik geen dochter was van papa...
Wie weet... Misschien komt dat nog... zei Constance, ironisch koel.⁴⁰

Constance toont zich hier ironisch, maar haar ironie verschilt wezenlijk van die van Paul. Die hangt samen met zijn afstandelijke, 'filosofische' blik op mens en maatschappij, terwijl haar reacties voortkomen uit gekwetstheid en bittere teleurstelling over de manier waarop ze na haar terugkeer in Den Haag ontvangen is, onder meer door leden van haar eigen familie. In het bijzonder bekritiseert en beledigt haar zuster Adolfine haar onder het mom van zusterliefde en dat drijft Constance tot haar uitval.

Afgezien van Constance doen de vrouwelijke personages in de roman geen ironische of anderszins geestige uitspraken. Kennelijk ziet Couperus vrouwen in dit opzicht anders dan mannen; ze kunnen allerlei goede eigenschappen hebben: vriendelijk zijn, zorgzaam, vergevingsgezind, artistiek en zelfs daadkrachtig, maar geestig zijn ze niet. Dat wil niet zeggen dat dit vrouwbeeld typisch voor Couperus is: hij lijkt op dit vlak een kind van zijn tijd. Zo stelt Henk Driessen in zijn boek *Humor* (2022) in het hoofdstuk 'Gender, etniciteit en humor': 'Tot de opkomst van de Dolle mina beweging en de tweede golf van de vrouwenemancipatie eind jaren zestig werden mannen veelal gezien als actieve wezens tegenover vrouwen die van nature passief zouden zijn. Het waren vrijwel altijd mannen die in het openbaar humor bedreven, terwijl vrouwen op de achtergrond bleven en lachten om hun grappen en grollen.'⁴¹

Overigens zijn *De boeken der kleine zielen* wat het humoristische gedrag van mannen betreft een uitzondering in het werk van Couperus: voor zover ik kan nagaan komen daarin verder geen uitgesproken geestige mannen voor. ♣

Noten

1. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I De kleine zielen. Volledige Werken Louis Couperus*, deel 19, p.10.
2. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.12.
3. Idem.
4. Idem.
5. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.13.
6. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.104.
7. Idem.
8. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.106.
9. Idem.
10. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.107.
11. Idem.
12. Idem.
13. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.46.
14. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.47.
15. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.48.
16. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.210.
17. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.248.
18. Idem.
19. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen II Het late leven. Volledige Werken Louis Couperus*, deel 19, p.309.
20. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen II*, p.311.
21. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen II*, p.304.
22. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.93.
23. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.95.
24. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.107.
25. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.108-109.
26. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.111.
27. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.188.
28. Idem.
29. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.189.
30. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.182.
31. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen II*, p.312.
32. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.145.
33. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.18.
34. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.20.
35. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.179.
36. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.60-61.
37. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.19.

38. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.182-184.
39. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.261.
40. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen I*, p.257.
41. Henk Driessen: *Humor* (2022), p.81.